

Forsvundne herregårde

Nedrevne hovedbygninger på de danske godser

Niels Peter Stilling

Sammenlignet med landene syd for os, og i særlig grad vores under Anden Verdenskrig sønderbombede naboland, er vi elendige til at passe på den ældre danske bygningskultur. Tænk blot på vores historiske købstæder. Uendeligt få middelalderlige huse er bevaret og meget bedre står det ikke til, når vi eftersøger 16- og 1700-tallets bygningsværker. Skrækeksempler er Vordingborg, Ringsted, Odense og Vejle; men selv i forholdsvis velbevarede byer som Næstved, Svendborg og Ribe pløjer moderne bebyggelse sig skånselsløst ind i de gamle strukturer.

Meget bedre står det ikke til med vores slotte. Bestemt i hovedstaden og i Nordsjælland findes pragtstykker fra renæssancen og barokken. Men herfra skal man så til at lede, og billedet er ret forstemmende. Utallige voldsteder finder man landet over, men de

vidner mest om den middelalderlige bygningskultur, som vi har mistet. Og ja, vi råder da også over nogle stemningsfulde ruiner, som Vordingborg, Skanderborg og Kalø med flere, men igen fortæller de mest om, hvad der her er gået tabt, da ufølsomme mennesker overlod borgene til simple stenbrud.

Det engang prægtigste middelalderslot af dem alle, Vordingborg, består – bortset fra Gåsetårnet og nogle halvhøje munkestensmure – alene af knæhøje ruiner, hvor det stedlige, statsanerkendte museum ovenikøbet synes det er relevant at markere bygningsværkets middelalderlige storhed med rustne jernstolper. Man skulle ikke tro, at det kunne blive mere ynkeligt. Men det kan det, desværre. Uden for Netto i Nykøbing Falster ses en totalt ligegyldig jord- og stenbunke, hvor et skilt oplyser, at her stod Nykøbing Slot. Ak ja, et velformet renæssanceslot i Frederiksborgstil – opført i 1590'erne for Christian den 4.s mor, enkedronning Sofie (1557-1631) – blev skammeligt nedrevet i slutningen af 1700-tallet.

På Fyn kan vi alene glæde os over det skønne middelalderslot i Nyborg, der dog i skrivende stund synes truet af vidtløftige udbygningsplaner. Andre fryder sig over, at vi har det imponerende Tranekær på Langeland. Danmarks ældste hus under tag, hævdes det endda i folkemunde, og godt ser det højtliggende, blodrøde byg-

Koldinghus, arkitektægteparret Exners mesterværk udi restaurering, hvor gammelt og nyt går op i en højere enhed. Restaureringsarbejdet blev hyldet med Europa Nostra-prisen i 1993. Foto: Niels Peter Stilling.

ningsværk da også ud. Men et nærmere eftersyn afslører, at der nok står middelalderlige mure, men også at de to overlevende fløje mest af alt er præget af historicisten N.S. Nebelongs hårdhændede ombygning af Tranekær i midten af 1800-tallet.

Vender vi blikket mod Jylland, er billedet det samme. Stort set alle Middelalderens slotte er jævnet med jorden. Lidt bindingsværk står tilbage på Ålborghus. Resten er ruiner og voldsteder, lige bortset fra vores to sydjyske borganlæg: Sønderborg og Koldinghus. Meget middelalder er der dog ikke tilbage i Sønderborgs fire fløje, der er stærkt præget af ombygningen i baroktiden omkring 1720. Men det lever vi med i et land, der er så fattigt på ældre bygningsværker. Og så har vi jo heldigvis grænseborgeren Koldinghus. Endelig et eksempel på genskabelse af fordums herlighed. Efter en professionel, dygtig gennemført og vellykket restaurering i årene 1972-94 møder vi nu en af Danmarks mest interessante, ældre slotsbygninger. Men så er restaureringsarkitekterne, ægteparret Exner, også skolet inden for den arkitektur, vi mærkværdigvis passer bedst på i Danmark: vores middelalderkirker.¹

Egentlig er det forbløffende, at en så ukristelig nation som Danmark er det land i Europa, hvor den katolske kirkearkitektur på landet er bedst bevaret. Omkring 1.700 middelalderkirker finder man inden for de nuværende grænser. Intet sted i Europa rejser sig et så tæt net af velbevarede landsbykirker fra Middelalderen.² Men heller ikke her går vores pli for gamle bygninger ram forbi. Det er mindre end 20 år siden, at man ofrede Mårup kirke i Vendsyssel til naturens kræfter. En misforståelse, hvor man lod naturen sejre over kulturen, men det er heldigvis undtagelsen.³ Sådan er det desværre ikke med vores herregårde.

Den afgørende forskel på den danske herregårds- og kirkearkitektur er, at mens man byggede videre på de danske landsbykirkers middelalderlige kerne, kor og skib, når behovet for udvidelse og forandring viste sig, så rev man de gamle borg- og herregårdsanlæg ned, når ønsket om mere moderne boliger opstod, og økonomien ellers var til stede.

Nedrevne herregårde

Problematikken "forsvundne herregårde" fortøner sig i nogen grad i spørgsmålet om hvorvidt, man har bevaret den ældre bygningskultur. En opgørelse viser, at der i nutidens Danmark findes et sted mellem 700 og 800 historiske herregårdsbygninger.⁴ Det er dog klart, at næppe en eneste hovedbygning på Danmarks godser står fuldstændig, som den blev skabt. Det gælder både, når vi taler om bygninger fra ældre tid, og når det drejer sig om det flertal af hovedbygninger, der stammer fra 1800-tallet.⁵

Praktisk taget alle danske herregårdsbygninger er over tid blevet ombygget, og på de fleste af vores godser, har nyere hovedbygninger erstattet ældre anlæg, når arkitekturmoden ændrede sig. Frem for alt fandt om- og nybyggerierne sted i de perioder, hvor økonomien i storlandbruget blomstrede. Det gælder slutningen af 1500-tallet, igen i slutningen af 1700-tallet og ikke mindst i anden halvdel af 1800-tallet. Det er således primært de gunstige konjunkturer for storlandbruget og nye arkitekturstrømninger, der har kostet utallige herregårdsbygninger livet i tidens løb. At registrere og beskrive alle forandringer og nedrivninger er umuligt her. I stedet skal det forsøges at trække nogle lange linjer med eksempler på nedrevne og ombyggede herregårdsbygninger og dernæst se nærmere på de sidste 100 år, hvor bygningsfredningsloven fra 1918 har været gældende.⁶

Lynderupgård ved Hjarbæk Fjord er landets skønneste bindingsværks-herregård. I det trefløjede anlæg fra anden halvdel af 1500-tallet indgår et middelalderligt stenhus fra 13-1400-årene. På gårdspladsen i forgrunden står den berømte brønd med fire bronzestøbte indianerhoveder fra omkring år 1600: Den ældste fremstilling af den amerikanske urbefolkning i Danmark. Foto: Niels Peter Stilling.

Stensballegård ved Horsens er et af landets tidlige barokhuse, opført i 1692-94, hvor det afløste et kun hundrede år gammelt renæssancehus fra 1580'erne. Foto: Niels Peter Stilling.

Middelalderen

Eftersøger man middelalderlige herregårdsbygninger i Danmark, må man begræde hvor lidt, der er bevaret.⁷ Det bliver særlig tydeligt, når man sammenligner med den overdådige middelalderlige bygningsmasse, der er bevaret i vores naboland mod syd.

Hvor mange middelalderlige hovedbygninger står fortsat på vores godser? Ikke mange, kan man roligt fastslå, og de bedst bevarede finder man endda ikke inden for vores nuværende grænse, men i Skåne hvor den storslåede middelalderborg Glimmingehus tager førsteprisen.

Selv et så autentisk bygningsværk som Glimmingehus har dog i tidens løb gennemgået forskellige ændringer, blandt andet blev den oprindelige riddersal udbygget. Bygherren, Jens Holgersen Ulfstand, påstår rigtig nok på den bevarede indvielsestavle, at hans massive stenhus blev indviet (opført) i 1499. Realiteten er, at han byggede videre på en langt ældre bygning fra 1300-årene. Det heldige for os er så, at da hans borghus endelig stod færdigt, så var det et forældet hus, som 1500-tallets renæssancemennesker ikke ville bo i. Det var imidlertid for besværligt at rive ned, så i stedet byggede man nye tilstødende og mere bekvemme boligfløje i løbet af 15-1600-årene, mens Jens Holgersens stenhus fik lov til at tjene som kornlade og lagerrum. Og da svenskerne i 1676 ikke kunne fremskaffe nok dynamit til at sprænge stenhuset bort, står det lykkeligvis i dag som Danmarks bedst bevarede private middelalderborg – og ganske uden moderne bekvemmeligheder som rindende vand og strøm.⁸

I det nuværende Danmark tæller man højst en halv snes nogenlunde velbevarede middelalderlige herregårdsbygninger. I Jylland finder man solide stenhuse på Tjele og Lynderupgård, på Fyn tilsvarende på Wedellsborg og Østrupgård, og på Sjælland knejser bispe-

borgene Dragsholm og Gjorslev. Fælles for de fire første er, at de middelalderlige bygningsværker er indkapslet i nyere opførte bygninger eller med tilføjede udbygninger, der på Lynderupgård og Østrupgård består af prægtige bindingsværksbygninger fra henholdsvis 1500-tallet og 1700-årene.

På Dragsholm er det stort set kun de kraftfulde mure, der består, mens man på Gjorslev godt kan genkende den unikke middelalderlige korsborg, men også må leve med tilbygninger og ombygninger fra nyere tid. Lollandske Ålholm er en mere trist historie om en misforstået restaurering af et middelalderslot i 1889 og en i dag mennesketom og utilgængelig bygning over for købstaden Nysted, der ellers nok kunne bruge en unik attraktion som dette 1300-talsanlæg.⁹

I Jylland findes forholdsvis velbevarede levn fra katolsk tid, der efter Reformationen overgik til herremænds eje: Klostrene på Børglum og Vitskøl og ikke mindst Viborgbispens Spøttrup. Sidstnævnte blev reddet fra nedrivning på målstregen, da man efter besættelsen i april 1940 havde brug for et nationalt monument, som kunne fortælle tyskerne, at vi også har middelalderborge i Danmark – der så i øvrigt kunne bruges til våbenlager for den lokale modstandsbevægelse.¹⁰

I Danmark lancerede arkitekturhistorikeren Vilhelm Lorenzen (1877-1961) begrebet "gotisk renæssance" i sin disputats fra 1921.¹¹ Det dækker over de herregårdsbygninger, også kaldet herreborge, som blev opført i årene omkring 1550 med tydelig reference til Senmiddelalderens byggestil: Gotikken. Her tæller man i dag en snes bygningsværker, hvor især skal fremhæves Vedbygård, Borreby og Torbenfeld på Sjælland, Krenkerup på Lolland, Rygård på Fyn samt Kokkedal, Rydhave, Salling Østergård og Krabbesholm i det nordlige Jylland. Og

tager vi Skåne med, må nævnes Dybäck, Svaneholm og Torup samt Tyge Brahes fødested, Knutstorp.

Renæssancen

I 15-1600-tallet forsvandt store dele af den middelalderlige bygningskultur.

Der hersker ingen tvivl om, at hærmændene for alvor satte sig på den danske jord i de urolige tider i 12-1300-tallet. I disse århundreder blev flertallet af vores herregårde grundlagt. Men da aristokratiet med Reformationen blev den enerådende magtfaktor bag kongen, erkendte man samtidig, at Middelalderens borganlæg var upraktiske og uegnede i en ny tid, hvor den indre fred bredte sig i årene efter 1536.

Fynske Hesselagergård er mønstereksemplet. Efter Johan Friis' sædegård var blevet afbrændt af bønderne under Grevens Fejde i 1534, indledte den magtfulde kansler sin genopbygning af det fædrene østfynske gods i 1538. Det begyndte som et massivt borghus i røde mursten. Men da Johan Friis i løbet af 1540'erne indså, at der ikke længere lurede farer for bondeoprør og andre fejder, endte huset som et internationalt inspireret renæssanceanlæg med vægt på jagtens glæder, lysindfaldet og festlige, vælske gavle.¹²

Den Nordiske Syvårskrig i 1560'erne bremsede byggeaktiviteten, men næppe var krigen afsluttet i 1570, før byggeriet eksploderede: I fredsperioden 1570-1610 rejstes utallige renæssanceherresæder, langt de fleste på middelalderborgenes bekostning. For blot at nævne et bygningsværk fra hver landsdel fremhæves her Vittskövle i Skåne, Berritsgård på Lolland, Gisselfeld på Sjælland, Løgismose på Fyn og Voergård i Jylland. Ikke uvæsentligt i den sammenhæng er det, at overklassens renæssancekvinder nu træder frem. På en lang række

danske herregårde markerede de sig som bygherrer, ofte i deres for tidligt afdøde mænds navn: Karen Gyldestjerne på Rosenvold og Boller, Ingeborg Skeel på Voergård, Pernille Oxe på Sæbygård, Johanne Oxe på Ryegård, Lisbeth Friis på Berritsgård, Beate Huitfeldt på Svenstrup, Gørvel Fadersdatter på Torup og Anne Brahe på Viderup.

Barokken

Med Enevælden fra 1660 fulgte barokken. Og det betød det endelige dødsstød for den middelalderlige bygningskultur. Den nye embedsmandsstand begyndte snart at erhverve jord, og med dem flyttede det borgerlige bypalæ ud på landet.¹³ Borgmester Jens Lauridsen i Præstø og den hollandskfødte arkitekt Ewert Janssen var de første, og begge steder handlede det om gammelt kirkegods: Nysø ved Præstø blev rejst på jomfruelig munkejord, mens mægtige Gjorslev fik påsat et iøjnefaldende indgangsparti i tidlig barok.

Men ellers gik det ikke specielt hurtigt i de forarmede år efter Svenskekrigene. Krigshelte som Hans Schack (1609-76) og Niels Juel (1629-97) fik overladt ruinerne af Tønderhus og Valdemars Slot og opførte i 1660'erne og 1670'erne statelige barokpalæer på tomten af de gamle borganlæg.

I Jylland er Stensballegård og Clausholm gode eksempler på den borgerlige arkitekturs indtog på landet, og nu begynder også bygmestrene at markere sig. Murer-mester Ernst Brandenburger fra Horsens stod for begge bygningsværker i 1690'erne, før han blev headhuntet af den nytiltrådte konge, Frederik den 4., til at opføre Frederiksberg Slot. På Stensballegård var det oprindelige middelalderhus allerede jævnet med jorden i 1582 til fordel for et renæssanceanlæg. Det sidste stod dog kun i

Renæssancehusets indvielsestavle er opsat på havesiden af Stensballegård. På tillempet nutidsdansk lyder inskriptionen: “Da man skrev 1582 lod jeg, Folmer Rosenkrantz, bygge det sidste hus på denne gård. Stensballe er hendes gamle navn – Gud unde hende at stå til mine børns nytte og gavn”. Den interessante inskription refererer til, at Folmer Rosenkrantz’ bygning ikke var den første på stedet, men den skulle altså heller ikke, som han håbede, blive den sidste. Foto: Niels Peter Stilling.

godt hundrede år, før ejeren baron Frederik Krag, Griffenfelds svigersøn, i 1692 lod det nuværende hus opføre.

Herfra drog Ernst Brandenburger i 1693 nordpå til Clausholm, hvor endnu en af Enevældens magtfulde mænd, den fra Holsten indvandrede gehejmeråd, greve Conrad Reventlow residerede.¹⁴ Og snart var middelalderbygningerne på den store firkantede borgholm væk. Seks år senere stod det herlige, trefløjede anlæg bygget over de middelalderlige fundament færdigt, og som nyudnævnt storkansler kunne Reventlow i 1699 indvie sit umistelige bygningsværk.

Middelalderens klosterbygninger forsvandt ligeledes i stort tal med barokken: Vestervig, Oxholm, Ørslev Kloster og Dronninglund er jyske eksempler. Det prægtige Gavnø er det bedste sjællandske eksempel på den uafvendelige skæbne i efterreformationstiden for et kloster fra

1400-tallet. Her med den tilføjelse, at herresædet Gavnø efter Svenskekrigene i 1682 indgik i et mageskifte, hvor den sydsjællandske Trolleslægt byttede sig til skånsk gods med den skånske adelsslægt Thott. Otto Thott ejede Gavnø fra 1737 til sin død i 1785. I hans lange ejertid, hvor kornkrise blev afløst af blomstrende storhandel og gode landbrugskonjunkturer, blev de tre tilbageværende klosterfløje ombygget i rokokostil. Velstanden kulminerede med stamhusstatus i 1790'erne og ophøjelse til et baroni i 1800-tallets første årti.¹⁵

Klassicisme

Egentlig giver det ikke mening at klynke over den tabte bygningskultur. Vi må blot konstatere, at renæssancen og barokken var ensbetydende med, at Middelalderens bygningsværker i stort tal blev nedrevet, når de ikke blev

På Hald ved Viborg kan man i sandhed tale om forsvundne herresæder. Man opregner hele fem mere eller mindre forsvundne borganlæg omkring Hald Sø. Den nuværende hovedbygning, det femte Hald, er egentlig opført som porthus i 1780'erne. Her det tredje Hald, resterne af Viborgbispens stærke borg fra begyndelsen af 1500-tallet. Foto: Niels Peter Stilling.

ombygget til moderne boliger, hvor borg- og klosterarkitekturen blev erstattet af funktionelle, rummelige og – for herskabet behagelige – boliger. Det ændrede sig på ingen måde med klassicismen. Byggeriet blev båret af den tiltagende velstand, samtidig med at stor-

landbruget med landboreformerne oplevede nye fremgangsrigtige tider, hvor herregårdene var hovedsæderne i det nyindhegnede, opmålte, omlagte og effektiviserede produktionslandskab. Velstanden kom også kulturlivet til gode. Kunstakademiet blev skabt i 1750'erne, og med

den franske arkitekt N.H. Jardin uddannedes en række fremragende danske arkitekter, der ikke mindst markerede sig på herregårdene i anden halvdel af 1700-tallet.

Renæssancens herresæder betalte denne gang prisen. Hvor mange statelige bygningsværker i røde munkesten, der blev ofret til fordel for langstrakte, hvidpudsede hovedbygninger, lader sig ikke let opgøre. Vi nøjes her med nogle få eksempler fra hver landsdel:

På Kragerup på Vestsjælland blev et trefløjet renæssanceanlæg fra 1620'erne nedrevet omkring år 1800 og snart efter erstattet af et trefløjet anlæg i empirestil. Kældre fra renæssancehuset er bevaret og indgår i det nuværende oplevelsescenter.

På det sydlige Lolland finder man den smukke, stilrene hovedbygning på Kærstrup. Den er opført i 1765, og senere skalmuret i 1836, men i bund og grund rejser huset sig på et middelalderligt voldsted med bevarede kældre fra 1400-tallets stenhus.

Man taler gerne om den fynske klassicisme, hvor arkitekter uddannet ved Kunstakademiet i København udfoldede sig med en perlerad af herregårde i slutningen af 1700-tallet, herunder Krengerup (Hans Næss), Juelsberg (G.E. Rosenberg og G.D. Tschierscke), Langesø (Rosenberg og Tschierscke), Hagenskov (Rosenberg) og Hinds-gavl (Næss). Alle har de haft forgængere, og for de to sidstnævntes vedkommende er rødderne middelalderlige kongeborge, der begge steder henligger som "ruine-rede voldsteder".¹⁶

Hald Hovedgård syd for Viborg er et sandt udstyrstykke i tabte bygningsværker. Den nuværende hovedbygning er i realiteten en udbygning af godsets porthus fra 1789. I det omgivne landskab kan man til gengæld gå på jagt efter tidligere tiders storhed. Meget er der ikke tilbage, selvom arkæologerne efterhånden har afdækket fire

forgængere, opført af henholdsvis konger, herremænd og Viborgbispen før Reformationen i 1536. På den vis bliver Hald et fremragende eksempel på, hvor vanskeligt det er i bogstaveligste forstand at grave sig ned i den mistede bygningskultur på herregårdsområdet.¹⁷

Historicismen

De storlandbrug, der kom helskindet igennem den langvarige lavkonjunktur i kølvandet på Napoleonskrigene, var i den grad rede til eksporteventyret mod det umættelige engelske marked efter 1840. Mekanisering, og omlægning af landbruget fra vegetabilsk til animalsk produktion, var en sidegevinst, og med afviklingen af fæstegodset i løbet af 1800-tallet stod herremændene klar til de nye tider.

Det kunne kun gå galt, når det gjaldt den ældre, upraktiske bygningskultur på godserne. Og det gjorde det! Overalt forsvandt 16-1700-tallets store avlsbygninger til fordel for grundmurede lader og stalde. Men derved blev det ikke. Storlandbrugets hastigt voksende økonomi og godsejerstandens politiske magt efter ulykkerne i 1864 afspejlede sig i et byggeboom uden side-stykke i 1800-tallets anden halvdel. Ombygning og nedrivning af de gamle renæssancebygninger gik lystigt for sig, men også adskillige af klassicismens næppe 100 år gamle hovedbygninger og særlig de ældre, lidet ansete bindingsværksanlæg, måtte lade livet. De blev afløst af herresæder, der stilmæssigt hyldede fortiden, deraf begrebet historicisme.¹⁸ Men de ofte stilblandede bygningsværker, hvor det sene 1800-tals arkitekter boltrede sig, blev også indrettet med moderne bekvemmeligheder. Vand, toiletter, og med tiden el og telefon kom indenfor – og de gamle ildsteder og kaminer blev afløst af moderne jernovne. Endnu blev der dog afsat plads til de tjenende

Frijsenborgs, forholdsvis beskedne trefløjede anlæg, tegnet af Ferdinand Richardt (1819-95) den 27. august 1846. Tegningen blev publiceret i Richardts store herregårdsværk i 1851. Få år senere blev komplekset revet ned. Nationalmuseet.

ånder. De blev, som traditionen foreskrev, sammen med køkkenet henvist til nybygningernes lavere dele, kældrene. Det er en del af forklaringen på, hvorfor så forbløffende mange middelalderlige, smukt hvælvede kældre er

bevaret under vores herregårde. Her var ikke det store behov for modernisering. Men det skulle ophævelsen af adelens sidste privilegier ved lensafløsningsloven i 1919 snart sætte en stopper for.

Det nuværende Frijsenborg blev opført på tomten af det gamle anlæg i årene 1860-67. Foto fra nogenlunde samme vinkel som Richardts tegning. Foto: Niels Peter Stilling.

Et par jyske eksempler, Frijsenborg og Asdal

To jyske hovedgårde er eksempler – blandt utallige – på den bygningskultur, der forsvandt, da historicismen slog igennem på herregårdene i anden halvdel af 1800-tallet.

Storgodset Frijsenborg er klassisk. Oprindelig kirkebyen Jernit, der i 1580'erne blev nedlagt og omkring 1600 erstattet af et trefløjet renæssanceanlæg. Ejendommen blev i 1672 ophøjet til Danmarks første grevskab og opkaldt

efter greven Mogens Friis (1623-75).¹⁹ Det sidste betød, at Frijsenborgs renæssancebygning blev ombygget i barokstil i årene omkring 1700. Godt 100 år senere blev bygningen, hvis grundplan endnu fulgte renæssancehuset, renoveret. Men at dømme efter tegninger var der tale om et såre beskedent hovedhus i et plan med kantede hjørnetårne. Sådan kunne det naturligvis ikke blive ved. Greve Christian Emil Krag-Juel-Vind-Frijs (1817-96) til Frijsenborg indtog fra 1866 statsministerposten. Dermed blev adelsvældet for en tid genskabt, og det afspejlede sig også på det fædrene gods. I midten af 1860'erne forsvandt den ældre hovedbygning, og på fundamenterne rejstes et voluminøst trefløjet anlæg, "Slottet", med tidens mest fremstående arkitekt som bygmester, Ferdinand Meldahl.²⁰ Det er bygget i Rosenborgstil i sin mest svulmende udgave, men tabet er til at overse.

Asdal i Vendsyssel er et lidt sørgeligt eksempel på herreborgenes forsvinden. Her stod endnu ved år 1800 et betydeligt middelalderligt borganlæg med to tårne, flere grundmurede huse i to-tre etager og en lavere bindingsværksfløj. Ifølge den lokale tradition blev det hele skudt væk under krigen med England, 1807-14. Den lidt mindre farverige historie er, at godset Asdal i 1756 blev indlemmet i det rantzauske Fideikommis. Efter afvikling af fideikommiset i 1780'erne blev den fjerntliggende

Godset Asdal ligger få kilometer syd for Hirtshals. Ejendommen er fotograferet fra nordvest med det mægtige voldsted i forgrunden. Her stod et prægtigt borganlæg indtil begyndelsen af 1800-tallet. Avlsbygningerne bagved erstattede i 1940'erne Danmarks måske ældste agerumslade fra 1540. Foto: Niels Peter Stilling.

nordjyske ejendom overladt til sin egen skæbne, det vil sige salg til en af datidens gårdslagtere, kancelliråd Søren Hillerup fra Lemvig. Udstykning af hovedgårdsjorden og frasalg af bøndergodset fulgte i 1790'erne, hvorefter de ældgamle bygninger, bortset fra kapellet (ophøjet til sognekirke), blev nedrevet i 1801-02. Den nuværende beskedne hovedbygning på Asdal er opført i 1895. En fornem agerumslade, en af de ældste i Danmark, fra 1540 mindede om gårdens stolte fortid. Men det skulle heller ikke blive ved. Laden blev nedrevet i 1943. I dag – næsten skjult bagved de nuværende, moderne landbrugsbygninger – ligger det mægtige voldsted, som et imponerende vidnesbyrd om, hvad der her er mistet.²¹

Forsvundne herregårde omkring 1918

I Danmark fik vi bygningsfredningsloven i 1918. Den må ses i sammenhæng med den trussel, som netop på den tid hang over overklassens huse og opgøret med de adelige privilegier, der i 1919 resulterede i lensafløsningen. Den historie skal ikke fortælles her.²² Men det må noteres, at der var en vis iver for at nedrive ældre herresæder og erstatte dem med nye i årene op til bygningsfredningsloven. Det skete for eksempel på Dronningborg ved Randers, hvor en hovedbygning fra 1760'erne i 1907 blev erstattet med det nuværende ganske særprægede nyrokokohus. På nordfalsterske Valnæsgård forsvandt et bindingsværkshus ligeledes fra 1760'erne til fordel for den nuværende hovedbygning fra 1910.

I årene umiddelbart op mod fredningslovens vedtagelse fuldbyrdedes tragedierne på et østjysk og et midt-sjællandsk gods. På Barritskov ved Juelsminde stod et vældigt renæssanceanlæg med rødder i Middelalderen. Efter et ejerskifte i 1913, hvor Barritskov overgik fra familien Scheel til familien Brockenhuus-Schack, antog

man – fejlagtigt viste det sig – at de stående bygninger var brøstfældige. De blev herefter jævnet med jorden til fordel for de nuværende to fløje opført i årene 1914-16.²³

Parallellen på Midtsjælland omfatter bemærkelsesværdigt også familien Brockenhuus-Schack. Godserne Giesegård og Juellund blev forenet i 1752 og ophøjet til stamhus i 1776 for greve Frederik Christian Schack (1736-90). På Giesegård stod oprindeligt et bindingsværksanlæg fra 1600-tallet, der omkring 1750 blev erstattet af et rokokohus. Denne hovedbygning blev i løbet af 1800-årene i familien Brockenhuus-Schacks ejertid ombygget i en blomstrende historicistisk stil. På Juellund gik det meget værre. Her stod et markant barokhus fra 1695, men samme år som bygningsfredningsloven blev vedtaget, blev Juellunds hovedbygning nedrevet til grunden. Kun avlsbygningerne fra slutningen af 1800-tallet overlevede vandalismen. Jorden blev henlagt under Giesegård i håb om, at den varslede lensafløsning ville ramme godsejerfamilien mindre hårdt. Det endte dog i december 1922 med en jordafgivelse på godt 500 hektarer og dermed også nedlæggelse af yderligere to hovedgårde under Giesegård.²⁴

Forsvundne herregårde efter 1918

Ønsket om nye, moderne og bekvemme boliger har til alle tider været drivkraften, når de ældre herregårdsbygninger forsvandt. Det ændrede sig ikke med bygningsfredningsloven.²⁵ Om-, til- og nybygning har altid fordret gode konjunkturer, og det ser ud som om, at det først var i 1960'erne, at et nyt byggeboom for alvor satte ind på de danske herregårde. En undtagelse er dog Orupgård på Falster, men her var drivkraften politisk, da stuehuset fra begyndelsen af 1860'erne blev nedrevet i 1939. Det var opført for den indvandrede tyske landmand Edward Tesdorpf – "sukkeroens fader". Arkitekten var også tysk, og

Skørringe på det nordlige Falster fungerer fortsat som et storlandbrug med cirka 800 hektarer agerland. Godslandskabet fornægter sig ikke med langstrakte alleer og klassiske avlsbygninger og selvfølgelig en prydelig herregårdshave. I centrum for det hele ligger et overdimensioneret, fladtaget parcelhus opført i 1967 efter nedrivning af den ældre, men ofte ombyggede hovedbygning. Foto: Niels Peter Stilling.

preussisk stil var bygningens fremtrædende kendetegn. Da ingeniør Knud Højgaard (1878-1968) overtog godset i 1939 tøvede han ikke: Væk med det germanske, og ved arkitekten Oscar Gundlach-Pedersen rejstes i 1939-40

en umiskendelig engelsk inspireret hovedbygning med et utal af skorstene.

I 1960'erne var det tilsyneladende især de jyske storbrug, der gik i spidsen med ny- og ombygninger. På Al-

Det firlængede bindingsværkskompleks på langelandske Skovsgård blev opført i 1640'erne som afløser for et ældre middelalderligt borganlæg. Maleren Ferdinand Richardt tegnede den idylliske, voldgravsomgivne gård den 8. juli 1850. Litografiet blev publiceret i 1862. 25 år senere, i 1887, blev det hele nedrevet. Nationalmuseet.

bæk i Himmerland blev to fløje fra 1750'erne ombygget i 1961-62, på Dybvad i Vendsyssel blev et ældre hovedhus i 1962 erstattet af en meget beskedent nybygning, historiske Ågård i Vester Han Herred blev ombygget i 1961-63,

og det middelalderlige Ring Kloster ved Skanderborg Sø blev gennemgribende renoveret i 1970.

På Fyn blev det middelalderlige Dalum Kloster ved Odense ombygget og moderniseret i årene omkring 1960,

Den ny hovedbygning på Skovsgård stod færdig i 1889, og samme år blev arkitekten, Jens Vilhelm Petersen (1851-1931), udnævnt til kongelig bygningsinspektør. Det var dog næppe byggeriet på Skovsgård, der var årsag til udnævnelsen. I dag er bygningen, der siden 1979 har været ejet af Danmarks Naturfond, indrettet til herregårdsmuseum. Foto: Niels Peter Stilling.

Billeshave fra 1768 blev ombygget omkring 1965, og Uggerslevgårds hovedbygning fra 1721 blev renoveret i 1968, mens Rynkebygård og Nybøllegård først blev ombygget i 1970'erne.

I det østlige Danmark bemærkes særligt ombygningen af det gamle nordsjællandske gods Krogerup til højskole i 1957-59 og den anerkendte arkitekt Hans Henrik Engqvists (1912-2003) restaurering af Tybjerggård

Herregården Ravnstrup lå/ligger ved Herlufmagle, en halv snes kilometer nord for Næstved. Den massive renæssancehovedbygning blev opført i slutningen af 1500-tallet i tre stokværk med skytteloft øverst under det teglhængte mansardtag. Amatørmaleri fra begyndelsen af 1900-tallet. Maleri i privateje.

omkring 1960.²⁶ Til de særligt sørgelige historier fra de glade tressere, der som bekendt varede til 1972, hører nedrivningen af hovedbygningerne på Skjørringe gods på Nordfalster og Sæbygård ved Tissø i Vestsjælland.

På Skjørringe stod en hovedbygning med rødder i renæssancetidens ranke bindingsværksanlæg. Efter flere

ombygninger over århundrederne, de sidste tre i 1816, 1884 og 1924, må man medgive, at det var et temmelig mishandlet hus, man i 1967 besluttede at nedrive. Et overdimensioneret parcelhus i et plan ligger nu på dets plads som en ejendommelig, egnsfremmed torso, mellem ældre avlsbygninger hovedsageligt fra 1800-årene.²⁷

Ravnstrup nedbrændte i 1947, men af asken rejstes, med anvendelse af de gamle munkesten, en villa med det genopbyggede hjørnetårn til venstre. Arkitekten var Ole Hagen (1913-84), der på samme tid genopbyggede det ligeledes nedbrændte herresæde Næsbyholm ved Tystrup Sø, nord for Ravnstrup. Foto: Niels Peter Stilling.

På Esbern Snares Sæbygård ved Tissø var stormandens middelalderlige borganlæg for længst forsvundet, da man omkring 1770 rejste det nydelige stilrene klassicistiske hovedhus. Det fik lov at stå i lige godt 200 år, før det i 1972 blev nedrevet og erstattet med et moderne murstenshus.

De nedbrændte herregårde og deres skæbne

Selvom ønsket om moderne boligformer har været drivkraften, når de mere eller mindre historiske huse på herregårdene er forsvundet eller ombygget til ukendelighed, så er den hyppigste årsag til at fredede bygningsværker er forsvundet i det 20. og 21. århundrede brand og mang-

lende vedligehold. Nedenfor ser vi nærmere på nogle udvalgte herregårdsbrande med meget forskellige konsekvenser for de berørte hovedbygninger.

På baroniet Holstenhus på Sydfyn nedbrændte hovedbygningen ved nytårstid 1908. Det var nu ikke noget stort tab. Nok var der tale om middelalderlige fundamenter og mure fra 1600-tallet, men det meste var bygget ved gennemgribende renoveringer i 1860'erne og 1889. Til genopbygningen blev den nu kongelige bygningsinspektør J.Vilh. Petersen (1851-1931) hidkaldt – og han havde udviklet sig meget, siden han i 1889 havde stået for opførelsen af Skovsgård på Langeland.²⁸ Den ny hovedbygning, som blev indviet i 1910 må regnes for en af de første resultater af bevægelsen "Bedre Byggeskiks" opgør med historicismen. Unoderne er ganske vist ikke helt væk, men grundlæggende er der tale om et velproportioneret, smukt bygningsværk med let fremskudte sidefløje og et trappetårn mod gårdspladsen.

På Mors nedbrændte en af øens mange forbløffende mange herregårde, Damsgård, i 1915. Den forholdsvis beskedne hovedbygning i grundmur og bindingsværk blev samme år erstattet af et trefløjet anlæg i et plan med et tårnlignende indgangsparti kronet med et pyramidetag. Indflydelsen fra "Bedre Byggeskik" er også tydelig her.

På godset Gyllingnæs forsvandt den gamle hovedbygning fra 1803 ved en brand i 1933. Men her var man så gunstigt stillet, at en alternativ hovedbygning i nyklassicistisk stil fra 1865 kunne overtage rollen som hovedsæde. Det fungerer fortsat efter en grundig renovering i 1997-98.

Midtsjælland blev ramt af en række herregårdsbrande i 1940'erne. I 1942 gik det ud over den historiske Tølløsegård. Hovedbygningen var i bund og grund et renæssancehus fra 1570'erne, men ombygget i 1600-, 1700- og

1800-tallet, senest ved August Klein i 1885. Umisteligt var huset ikke længere, men ved arkitekten Ernst Kühn genrejstes i 1944 en pastiche over den nedbrændte renæssancebygning.

Endnu et renæssancebygningsværk, Næsbyholm ved Tystrup Sø, blev ramt af ikke mindre end to ødelæggende brande i henholdsvis 1932 og 1947. Her valgte man at genopbygge huset i klassisk renæssancestil. Den oprindelige hovedgård var blevet ødelagt under Grevens Fejde i 1535, men genrejst 50 år senere med kurvehanksbuede vinduer, bosser og vælske gavle. Far og søn, arkitekterne G.B. Hagen (1873-1941) og Ole Hagen (1913-84) genskabte herlighederne i 1930'erne og 1940'erne.

Ole Hagen blev også involveret, da endnu en sjællandsk renæssancegård, Ravnstrup, gik op i røg i 1947. Ravnstrup, ti kilometer nord for Næstved, var Daaslægtens gamle sædegård, centrum for slægtens øvrige besiddelser på Sjælland i 15-1600-tallet: Holmegård og Borreby. Den røde munkestensbygning med tårne og tre stokværk over en hvælvet kælder blev i henhold til den bevarede indvielsestavle opført i 1595 af Oluf Daa. Hans søn, rigsadmiral Claus Daa, fulgte i 1635 op med Holmegård – en beskeden aflæggergård i bindingsværk øst for Næstved.²⁹ Dengang var man ikke i tvivl om, at Ravnstrup var hovedsædet. Men sådan er det ikke længere. Sjællands skønneste bindingsværksgård Holmegård eksisterer heldigvis fortsat. Men det er ikke en given ting. En voldsom brand i august 1992 lagde otte avlsbygninger vest for hovedbygningen øde. Havde vinden vendt den anden vej, var hovedbygningens tre fløje formentlig også blevet ofre for ilden.

På det tidspunkt var Ravnstrup ikke længere en del af historien. Efter den altødelæggende brand i 1947 blev renæssancegården ikke genopbygget. Det en gang så

Under den moderne indrettede bolig på det nuværende Ravnstrup finder man pragtfulde hvælvede kælderrum, der muligvis stammer fra den middelalderlige forgænger til Oluf Daas Ravnstrup. Foto: Niels Peter Stilling.

prægtige hus blev allerede i 1898 beskrevet som “*meget forfalden*”. Omkring 1930 blev den indrettet til ungdomslejr for arbejdsløse, og da Statens Jordlovsudvalg overtog ejendommen i 1934, var det ensbetydende med storlandbrugets endeligt. Den forfaldne hovedbygning fik dog

lov at stå, indtil det gik galt i 1947.³⁰ Renæssancehuset udbændte. Væsentlige dele af kælderen, der muligvis hidrører fra det oprindelige middelalderlige anlæg, overlevede branden, ligesom en del af munkestensmurværket stod tilbage både mod haven og gårdsiden. Endelig var

Den højest beliggende herregård på Sjælland er Sparresholm på den midtsjællandske højderyg. Renæssancehuset er opført i 1609 af Jens Sparre (1577-1632). De hvidpudsede sidefløje blev tilføjet i begyndelsen af 1700-tallet. Foto fra vinteren 2012-13 hvor hovedbygningen var under renovering, som det fremgår af stilladserne. Foto: Niels Peter Stilling.

de nederste dele af det sydøstvendte hjørnetårn uberørt af branden, ligesom de to lave sidefløjes mure bestod i op til cirka to meters højde.

Modsat Næsbyholm blev det besluttet ikke at genopføre herresædet. Men i 1949 blev Ole Hagen koblet på sagen, og på ret genial vis skabtes tre boliger på de matrikler, der nu udnytter de tilbageværende renæssance-

mure. I hovedhuset er bevaret smukke overhvalvede rum, en storslået hvælvet kælder og dertil det fritstående genrejste renæssancetårn. I nyere tid har arkitekterne Jens Fredslund og Per Grunnet i samarbejde med den lokale muremester Jens C. Hansen stået for renovering af tårn, terrasse og det omgivne murværk bestående af munkesten fra det oprindelige hus.³¹ Tårnets direkte

Dagen før stilladserne skulle være fjernet, slog et lyn ned i stilladset ved den sydvendte gavl, og hovedbygningen udbrændte den 20. juni 2013. Foto: Niels Peter Stilling.

forbindelse til hovedbygningens andet stokværk spores fortsat. Det var på Ravnstrups anden sal, at lystigheden oprindeligt fandt sted i den store riddersal. Om trappen til salen oplyses det, at den var udstyret med et rækværk, *“for at de drukne gæster ikke skulde falde ned”*.³² Den slags “udfordringer” eksisterer heldigvis ikke længere på Ravnstrup.

Christianssædes historie og skæbne ligner til forveksling Ravnstrups. En gang hovedsædet for en stolt adelslægt, reventlowerne fra 1728 til 1929, og grevskab fra 1729 til det blev nedlagt i 1924 i kølvandet på lensaflysningen. I 1934 blev jorden henlagt under avlsgården, og i 1952 blev barokhovedbygningen fra 1740 indrettet til børnehjem. Dermed var det slut med den indre pragt, og da hoved-

Ferdinand Richardts prospekttegning af Marienborg blev udgivet i 1860. I centrum rejser sig den i 1850'erne nyopførte italiensk-inspirerede hovedbygning med tårn og terrasse. Det historicistiske anlæg skyldtes arkitekten A. Th. Walter. Til venstre anes den gamle hovedbygning fra 1707, kaldet Nygårde. Huset blev nedrevet i 1893 til fordel for en ny sidefløj ved den kompetente arkitekt Axel Berg. I dag er det hele væk, efter den skammelige nedrivning af Marienborg i 1984. Illustration: Nationalmuseet.

bygningen brændte i 1979, var en nedrivning af resterne under kraftig overvejelse. Det endte dog med, at man i midten af 1980'erne istandsatte det fornemme ydre, men bygningen har siden henstået som en tom skal – kort sagt endnu en forsvunden herregård – og så heldigvis

alligevel ikke helt, idet en erhvervsmand med to prisværdige interesser, vin og historiske huse, i 2019 købte den forsømte ejendom. Den ny ejer, Andreas Karberg, tiltrådte i 2020 som formand for foreningen BYFO, og med det ansvar for Danmarks historiske huse må man

Om fordums storhed vidner i dag alene det imponante portparti ved indkørslen til Marienborgs domæne. Få hundrede meter mod nordvest finder man Danmarks eneste landsbykirke i rokokostil, Damsholte kirke, der skyldes arkitekten Philip de Lange, 1741-43. Foto: Niels Peter Stilling.

tro, at fremtiden er lys for Christianssæde på Lolland. I sommeren 2022 gennemgår bygningen en total renovering både i det ydre og indre.

Sparresholm er en herregård på den midtsjællandske højderyg. Formentlig det højst beliggende gods på

Sjælland. Her står et trefløjet anlæg, der har rødder i 1300-tallets Paddeborg. Særlig på Valdemar Atterdags tid markerer borgen sig i kildematerialet. Så gammel er den nuværende hovedbygning ikke. Den er opført i 1609 af Jens Sparre og navngivet efter ham. I 1703 blev

to sidefløje tilføjet. Sådan stod det smukke anlæg med fine interiører og historisk inventar til en junidag i 2013. Bygningen havde da i et års tid været under en ydre restaurering, der blev afsluttet midt i juni. Herefter skulle stilladserne tages ned. Men ak, et heftigt tordenvejr og et lynnedslag i gavlpartiets endnu stående stilladser om natten den 20. juni raserede hovedfløjen og ødelagde desuden det meste af nordfløjen.³³ Ved et mirakel overlevede to af hovedbygningens tre udvendige sandstensfigurer fra 1600-årene, men det indre var totalt udbrændt. Bygningen er nu atter under tag, og godsets godt 500 hektarer er fortsat under plov. En forsvunden herregård i ordets bogstaveligste forstand er der således ikke tale om. Men alligevel må man konstatere, at her snart ti år efter ulykken står hovedbygningen fortsat ubeboet hen som en tom skal.

Som sidste, og endnu i skrivende stund ikke afklarede herregårdsbrandtomt, skal nævnes Bjørnemose på Fyn, der i januar 2021 blev voldsomt hærget af en brand. Huset er vel ikke et af Danmarks vigtigste herresæder, idet den oprindelige hovedbygning blev nedrevet omkring 1980, men en mistet historisk herregård er det jo.

Forfald og nedrivning

Baggrunden for nedrivning af hovedgårdene varierer fra sag til sag, men siden midten af forrige århundrede kan vi i hvert fald registrere den totale nedrivning af en halv snes herregårdsbygninger, hvor forfald mere eller mindre er årsagen til ødelæggelsen.

Vi begynder på turistøen Møn, hvor myndighederne alle dage har haft umådeligt svært ved at forstå og værdsætte øens kulturhistoriske værdier.

Det store udsalg af krongodset på Møn, Sydsjælland og Falster, der kostede slottene i Nykøbing og Vording-

borg livet, blev gennemført i 1760'erne og 1770'erne. Privatiseringen medførte en lang række nye storlandbrug på de gamle rytterdistrikter. På Møn blev det til fire godser efter auktionen i 1769: Underskønne Liselund (oprindeligt Sømarkegård) og knap så prægtige Nordfeldt består fortsat. Det gør de to andre godser, Marienborg og Klintholm, for så vidt også. Men med en stærkt reduceret bygningsmasse.

På Vestmøn blev hovedbygningen på Marienborg under voldsomme protester – med forfatterinden Elsa Gress (1919-88) i spidsen – nedrevet i 1984. Det handlede om at undgå, at arkitekten Axel Bergs italiensk inspirerede palæ fra 1893 skulle blive indrettet til en kunstnerkoloni i henhold til den i 1981 afdøde greves testamentariske bestemmelse. Hovedgårdsarealerne på Marienborg drives i dag fra en udflyttergård, og væsentlige dele af avlsgårdsanlægget er bevaret, men hovedbygningen er væk.

I den østlige ende af øen, på godset Klintholm, har to af historicismens store arkitekter virket. G.F. Hetsch stod i 1837-38 for den såkaldte gamle hovedbygning, mens August Klein i 1873 opførte en kopi af Fårevejle, som han året forinden havde ladet bygge på Langeland. Byggesjusk kalder man det i dag, når hussvampen breder sig, og det gjorde man også ved årtusindskiftet, da ejeren Peter Scavenius, lod Kleins hovedbygning på Klintholm nedrive. Herregårdssamleren Hans Michael Jebsen til Rosendal med flere har rigtignok opkøbt en række særprægede bygningsdetaljer fra Klintholm, men Kleins hovedbygning forsvandt i løbet af år 2000. Scaveniusfamilien lader sig nu nøje med Hetschs gamle hovedbygning på selve godset – og dertil en villa med vandudsigt ved Klintholm Havn.

I nordsjællandske Birkerød Sogn lå Eskemosegård fra gammel tid med herlig udsigt over Sjælsø og omgivet

Her mangler noget! Klintholm på Østmøn set fra havesiden. I centrum lå arkitekten August Kleins hovedbygning fra midten af 1870'erne. Den blev nedrevet i år 2000. Tilbage er alene den pergola-lignende forbindelsesgang, der udløber fra den gamle hovedfløj til højre: Arkitekten G.F. Hetschs lave gule empirehus, opført 1837-38, er i dag indrettet som godsets hovedbygning. Foto: Niels Peter Stilling.

af et åbent landskab. Egentlig var det en proprietærgård, men betydelig nok til at komme med i et tillægsbind til de tidligste udgaver af *Danske Slotte og Herregaarde*.³⁴ Gården blev i 1927 erhvervet af den tidligere leder af

andelsbevægelsens landsorganisation, Niels Porse (1880-1969). Han blev den sidste landmand på den store gård. I Birkerød virkede han som sognerådsformand fra 1929 til 1938, og han forblev i sognerådet til årsskiftet

Ryegård, en tragedie ved foden af Hornsherred, Sjælland. Ferdinand Richardt tegnede dette pragthus, et udstyrsstykke i bindingsværk, omkring 1850. Litografiet blev udgivet i 1858. Tyve år senere i 1877 blev det unikke renæssancehus nedrevet, 300 år efter at det omkring 1575 blev opført for rigshofmester Peder Oxes søster Johanne Oxe. På tomten opførte "stationsbyarkitekten" Vilhelm Tvede i 1878-79 et makværk af en herregård i røde maskinsten. Det holdt ikke i 100 år, idet huset blev nedrevet i 1974. Nationalmuseet.

1950/51. Herfra kunne han betragte den hastige by- og forstadsudvikling i Birkerød, og som en af sine sidste gerninger solgte han i 1948 al jorden under Eskemosegård til kommunen.³⁵ I 1953 udskrev Birkerød Kommune en arkitektkonkurrence om en etagebebyggelse i den smukke

istidsdalsænkning ved Eskemosegård. To år senere afhændede Porse sin landejendom vel vidende, at den var dødsdømt. 1700-talshuset blev herefter indrettet til et privat plejehjem, mens man afventede den kommunale udstykning af ejendommens jorder. Naturfredningsnæv-

Godset Ryegård, der ligger i hjertet af et storslået kulturlandskab med store oldtidshøje, har siden 1824 været ejet af slægten Scheel. Landbrugsbedriften på over 1.000 hektarer drives i dag fra økonomibygninger opført sidst i 1800-tallet. Foto: Niels Peter Stilling.

net kæmpede en forgæves kamp for arealerne, men måtte opgive i 1961.³⁶ I 1968 stod etagehusbebyggelsen færdig og efter afvikling af plejehjemmet blev den nu nedslidte hovedbygning med tilhørende avlsbygninger nedrevet i 1973.

Vi bliver i det nordsjællandske, nu ved foden af Hornsherred. I et billedskønt herregårdslandskab med vældige oldtidshøje finder man godset Ryegård. "Finder og finder" er nu så meget sagt, for det er overmåde svært at få øje på nogle bygninger af betydning her. Og det

meste er da også væk i en ulykkelig historie, der begyndte i 1870'erne og blev fuldbyrdet 100 år senere. Ryegård blev erhvervet i 1824 af Henrik Jørgen Scheel, hvis efterslægt fortsat ejer godset. På den tid stod to fløje fra 1570'erne opført af Johanne Oxe, søster til rigets mægtige førstemand, rigshofmester Peder Oxe. Den mest markante fløj var et stateligt bindingsværkshus i to etager med et udkraget øvre stokværk, et væld af skrånede og rigt dekorerede konsoller. Anden generation Scheel overtog Ryegård i 1862, og med de gode landbrugskonjunkturer måtte "det fattige bindingsværk" vige pladsen i 1877. Stationsbyarkitekten Vilhelm Tvede rejste herefter i årene op imod 1880 et umådeligt trist nygotisk anlæg i røde maskinsten med kamtakker og blændingsgavle og detaljer i cement. Det hele synes inspireret af den svenske arkitekt Helgo Zettervalls raseri mod fortidens bygningskultur. At Tvedes makværk kun fik lov at stå i knap 100 år, kan ingen begræde. Efter en auktion over indboet blev det hele nedrevet i 1974, og stedet henligger i dag som et parklignende åbent areal umiddelbart vest for kirkelandsbyen Rye.³⁷

Vi slutter i det jyske med nogle forsvundne herresæder og et par stykker, der blev reddet på målstregen. Østjyske Rathlousdal blev opført i 1759 af den fantasifulde og fordrukne arkitekt Christian Joseph Zuber, der også stod bag Moesgård og Rosenfeldt på Sydsjælland. En 15 fag lang hovedbygning med et markant midterparti i en overgangsstil mellem senbarokken og klassicismen fik lov at stå i knap 200 år. Huset blev nedrevet i 1952, men godset består fortsat.

Godset Timgård ved Ringkøbing eksisterer også, men i nogle historisk set ligegyldige – og naturligvis heller ikke fredede – bygninger. Hovedhuset, der havde rødder i Middelalderen og stod på et vældigt voldanlæg,

blev nedrevet i 1770'erne. Erstatningen er en langstrakt, lav hovedbygning, der mest ligner en til stadighed ombygget og moderniseret dansk bondegårdsbygning i al sin tristesse. Historien om avlsgårdsanlægget er ikke bedre. Her stod et større bindingsværkskompleks fra 1787, som i 1979 blev nedrevet til fordel for nutidens moderne anlæg.

Ålegård er ikke kommet med i de traditionelle værker om danske herregårde.³⁸ Men Traps topografiske beskrivelse af Danmark lader ikke tvivl om, at vi her har at gøre med et historisk herresæde, der fra Børglumbispen overgik til herremandseje i 1500-tallet.³⁹ En bog er det også blevet til om hovedgården i nordjyske Han Herred. Og her fortælles historien om det store landbrugskompleks, der gradvist forsvandt i løbet af 1900-tallet.⁴⁰ En væsentlig del af jorden frasolgtes i 1931 til Hanherredernes Udstykningsforening med henblik på oprettelse af husmandsbrug. Dermed blev gårdens avlsbygninger overflødige, og allerede i 1937-39 begyndte nedrivningen af det engang så storslåede og kæmpemæssige landbrugsanlæg. De sidste bygninger forsvandt så sent som i 1982 og blev erstattet af et beskedent nutidigt stuehus i traditionel landhusstil. Ny Aalegaard kaldes ejendommen. Med andre ord er der ikke tale om en fuldstændig forsvunden herregård, men fysisk er den væk.

På Øland i Thy kan man for alvor tale om en forsvunden herregård. Oprindeligt var det et adelsgods, som kendes fra midten af 1300-tallet, og hvorfra er bevaret en mindre, overgroet borgbanke. I 1730'erne kom godset i borgerligt eje, og omkring 1780 opførte den daværende ejer, Peder Lauridsen Lillelund, et trefløjet bindingsværksanlæg prydet med træskærerarbejder udført "med stor bekostning".⁴¹ Huset med de smukke

Så er det slut. Herregården Øland i Thy blev nedrevet i august 2015. Et overgroet middelalderligt voldsted er alt, hvad der er tilbage af den forsvundne herregård. Foto: Nordjyske medier.

snedkerier fik dog kun lov til at stå i knap 100 år. I slutningen af 1860'erne blev bindingsværket og stråtaget udskiftet med et grundmuret hus, der fulgte det gamle anlægs grundplan og ellers mest udmærkede sig ved ba-

rokinspirerede svejfede gavle. Godsets jorder er i nyere tid blevet sammenlagt med en nabogård, Harringgård, mens den trefløjede hovedbygning fik lov til at henligge ubeboet og i stigende forfald. Et debatmøde om bygnin-

gens fremtid blev afholdt på rådhuset i Thisted under overskriften "*Riv lortet ned?! – kulturarv i udkanten*". Så var tonen ligesom anslået, og i august 2015 blev det hele revet ned.⁴²

Herregårdslandet Thy

Vi bliver i Thy for at se lidt nærmere på et overskueligt område ved den nordjyske vestkyst. I topografien opregnes her over 40 herregårde med rødder i Middelalderen.⁴³ Da "Landet mod nordvest" blev beskrevet i efterkrigstiden, fortaltes historien om 27 "gamle gårde" i Thy.⁴⁴ Det var dog en historie, der primært handlede om godsernes udstykning og nedrivning samt om mere eller mindre velbevarede voldsteder. Ni af de 27 ejendomme er medtaget i Aage Roussells herregårdsværk fra 1960'erne.⁴⁵ På de 27 godser står i dag kun fem hovedbygninger, der opfylder minimumskravene til bevaringsværdi og historisk interesse: Hindsels på Thyholm, der er opført i 1760, er den eneste bygning af anseelig alder. De øvrige fire – Nørhågård, Irup, Ulstrup og Tandrup – er opført i første halvdel af 1800-tallet, og til dem kan man så med opbydelsen af den gode vilje lægge de reducerede og ombyggede hovedbygninger på Ågård, Slettegård og Momtoft.

Når man betragter udviklingen i Thy, er det indlysende, at den uomtvistelige historie om "forsvundne herregårde" handler om landboreformerne i slutningen af 1700-tallet, jordspekulanter og gårdslagtere i begyndelsen af 1800-årene, afviklingen af fæstegodset i 1800-tallet og ikke mindst lensafløsningsloven i 1919 samt husmandsbevægelsen i 1900-tallets første tredjedel. Nej, det bliver ikke nogen let opgave at fastlægge omfanget af den mistede kulturarv i det danske herregårdslandskab, når alle disse faktorer skal tages i betragtning.

Tæt på udslettelse

Lad os slutte med to jyske herregårdsbygninger, der var tæt på udslettelse i slutningen af 1900-tallet, men blev reddet på målstregen: Højriis, det største gods på Mors, har som de fleste danske herregårde sine rødder i 1300-tallet og udmærkede sig særligt med sin sydføj med mure fra 1400-årene. Anlægget blev udbygget med tre fløje i slutningen af 1500-tallet. Renæssancebygningerne stod indtil 1800-tallet, hvor ulykkerne væltede ind. Først styrtede hovedfløjen sammen i 1816. En ny fløj med et højt porttårn blev opført i 1859, og for at afstemme det hele i historicismens nygotik blev August Klein i 1875 hyret til at restaurere, det vil sige ombygge komplekset.⁴⁶ Det lod sig gøre med Kleins forkærlighed for cementpuds, men i længden betød den manglende luft til det gamle murværk, at bygningerne 100 år senere stod til nedrivning. I 1995 overtog Vibeke von Schwerin det nedrivningstruede anlæg. Hun valgte at gøre en dyd ud af forfaldet, og åbnede "ruinen" Højriis for publikum som et oplevelsescenter med uhygge og skrækscener som hovedattraktionen. Med tiden gennemgik de tre tilbageværende fløje så en nænsom restaurering ved Erik Einar Holms tegnestue, og da oplevelsescentret blev nedlukket i 2016, var hovedbygningen reddet. Godsejerinden boede selv i avlsgården, og senest er Højriis' renoverede bygninger blevet genåbnet for offentligheden.

Salling Østergård er et lille sengotisk anlæg med mange lighedspunkter til Rygård på Østfyn. Gotisk renæssance er måske den rigtige betegnelse på det firfløjede bygningsværk, der blev skabt i årene mellem 1515 og 1550. Med sine kamtakkede gavle, røde mure, sandstensdetaljer og kurvehanksbuede vinduer er Salling Østergård en sand perle fra 1500-tal-

Østergård i Salling. Her kunne det være gået rigtigt galt. Henimod årtusindskiftet stod den senmiddelalderlige renæssancebygning fra første halvdel af 1500-tallet med sodsværtede gavle og et mishandlet indre. På målstregen blev det firfløjede anlæg reddet og er nu i det ydre genoprettet med nye murstensgavle. En lykkelig historie om fornyet respekt for vores bygningskultur. Foto: Niels Peter Stilling.

let. Sådan tænkte Danmarks største ægproducenter, Skov-dynastiet, imidlertid ikke, da de overtog godset i efterkrigstiden. To generationer senere henstod borganlægget med smuldrende sandsten, knuste ruder og gavle ødelagt af løbesod omgivet af hæslige kæmpemæssige produktionsanlæg til kyllingefoder og æg. Da Kulturarvsstyrelsen endelig greb ind kort før årtusindskiftet, var det næsten for sent.⁴⁷ De løbesodsangrebne gavle måtte nedtages og erstattes med nyproducerede mursten. Men historien er da endt forholdsvis lykkeligt med en ydre restaurering ved Skov- og Naturstyrelsen og en langvarig indre genopretning, blandt andet af de kalkmalede vægge ved Østergårds Støtteforening, der blev oprettet til formålet. I 2016 kunne man således fejre bygningens 500-års jubilæum i samarbejde med Sallings anden pragtfulde middelalderborg: Spøttrup.

Afslutning

Ovenstående overvejelser omkring Danmarks "forvundne herregårde" foregiver ikke at være en systematisk gennemgang af den tabte bygningskultur på vores godser. Målet er at gøre opmærksom på et lidt overset tema inden for den ellers så righoldige litteratur om Danmarks herregårde. Og dernæst at fremsætte det fromme ønske om at nogle arbejdsomme historikere har modet til at kaste sig over et forskningsprojekt, der tager udgangspunkt i den kulturarv, vi har mistet ved nedrivningen af herregårdenes hovedbygninger i såvel fortiden som i nutiden.

Et beslægtet forskningsområde ligger lige om hjørnet, nemlig herregårdenes forvundne økonomibygninger, altså de i tidens løb nedrevne avlsgårdsanlæg. Måske er det en umulig opgave i den store sammenhæng. Men et overblik over hvilken bygningskultur, der er gået tabt

på de danske godser, er under alle omstændigheder en opgave for herregårdshistorikerne. Og i den forbindelse må det ikke overses, at avlsbygningerne i reglen ikke er fredede og i vor tid er langt mere truede end de tilbageværende hovedbygninger på de danske godser.

Hvad er så status? Hvor mange herregårdsbygninger er forsvundet? Ja, op gennem historien fra 12-1300-tallet til i dag, kan vi kun sige utallige. Men det er alligevel bemærkelsesværdigt, at når vi koncentrerer os om tiden efter bygningsfredningsloven af 1918, så er herregårdsanlæggene fortsat under pres. Over en kam er vores landsbykirker fredede. Sådan er det ikke med herregårdene, og det kan næppe heller lade sig gøre, al den stund at de modsat kirkerne har været under næsten konstant ombygning siden Middelalderen.

Men det, vi har tilbage, bør der passes på. Desværre har skiftende regeringer hverken afsat menneskelige ressourcer eller tilstrækkelige støtteordninger til at pleje vores fredede bygninger. Bevaringen af herregårdsarkitekturen hører til en af vor tids store udfordringer, idet den generation, der nu sidder på de historiske bygninger, formentlig er det sidste slægtled, hvor der for alvor er forståelse for opgaven som forvaltere af kulturarven.

Noter:

- 1 Exner 1996. Jf. Exner 1961.
- 2 Stilling 2000, s. 13ff.
- 3 Der skal ikke herske tvivl om, at man i stort tal har revet kirker – og ikke mindst klostre – ned i Danmark. Men det skete fortrinsvis i de første århundreder efter Reformationen i 1536. Se Engberg 2018 og Kieffer-Olsen 2018.
- 4 Antallet af danske herregårde er baseret på pionerarbejdet: Steen Estvad Petersen: *Danske herregårde. Bygninger-Haver-Landskaber*, Kbh. 1980. Heri opregnes 869 danske herregårde, hvilket nok er lidt for højt sat i forhold til herregården som et historisk begreb for “den største hovedgård i en godssamling”.
- 5 Jf. Sværke 2010, s. 21. Ud fra en mere snæver definition af begrebet herregård har historikeren Anne Grethe Sværke beregnet, at ud af 535 danske herregårde er 187, svarende til 35 procent, blevet ombygget eller nyopført mellem 1830 og 1919. Dette tal er utvivlsomt for lavt sat, hvilket allerede fremgår af en skematisk oversigt bagerst i Sværkes bog, s. 216-23. Her opregnes 200 om- og nybyggede herregårde i 1800- og begyndelsen af 1900-tallet.
- 6 En nyttig vejledning i bygningsfredningslovens bestemmelser udsendtes af Kulturarvsstyrelsen i 2004: “Når bygningen er fredet. Vejledning til ejere og brugere af fredede bygninger”. Dertil skal lægges de jævnlige udsendte publikationer med oversigter over “Fredede bygninger” i Danmark. I dag selvfølgelig primært digitalt, for it-generationen helt naturligt, for forvalterne af fortidens kulturarv, mindre indlysende.
- 7 Se for eksempel indledningen hos kunsthistorikeren Christian Elling: *Danske Herregaarde*, Kbh. 1942, s. 7ff.
- 8 Stilling 2016, s. 36ff.
- 9 Ålholm er et tragisk eksempel på, hvor galt det kan gå, når man prisgiver det basale storlandbrug til fordel for underholdningsindustrien. I 1960'erne blev Ålholm åbnet for offentligheden med automobilmuseum, modelbaner med mere. Samtidig blev jordtilliggendet halveret ved frasal. Den naive tro på at turistindtægterne kunne bære endte med fallit og tvangsauktion i midten af 1990'erne. Jf. Stilling 2014, s. 358. Et indtryk af de mistede herligheder på Ålholm får man ved at bladere i den omkring 1970 udsendte A4-folder om Aalholm Slot på dansk, engelsk og tysk. I det mindste burde den farvestrålende folder få myndighedernes øjne op for, at vi her – på trods af hårdhændede restaureringer – står over for et umisteligt historisk anlæg, der burde være tilgængeligt i offentligt eje. Det koster, ja, men Ålholm er en formidabel attraktion og unik kulturarv fra Middelalderen. Hvordan man kan ignorere det i vores kulturfattige fædreland synes ubegribeligt.
- 10 Spøttrup og modstandsbevægelsen. Spøttrup Lokalkiv. Jf. Lunn 1971, s. 101-15.
- 11 Lorenzen 1921, s. 135ff.
- 12 Stilling 2015, s. 56ff.
- 13 Jf. for eksempel Elling 1928.
- 14 Om Ernst Brandenburger og Clausholm, se Petersen 1999, s. 118ff.
- 15 Stilling 2014, s. 181-86. Overalt omkring Næstved henviser skatteyder-betalte vejskilte til Gavnbø Slot; men et slot har det nu aldrig været.
- 16 Stilling 2015, s. 206-07.
- 17 Jacobsen 1985. Bertram og Oldrup 2006. De seneste forsknings- og udgravningsresultater er præsenteret i Stilling 2018, s. 417ff.
- 18 Hovedværket om 1800-tallets danske herregårdsbyggeri er Anne Grethe Sværke: *Nybygt af gammel Art. Nygotisk herregårdsarkitektur i Danmark 1830-1900*, Dansk Center for Herregårdsforskning/Skippershoved 2010.

- 19 Jf. Laursen og Clemmensen 2017, s. 8ff.
- 20 Samme, s. 178ff. Ferdinand Meldahl udmærkede sig i samtiden særligt ved genopførelsen af Frederiksborg Slot efter branden i 1859.
- 21 Om Asdal: Roussell 1963, s. 291ff; Stilling 2018, s. 524ff.
- 22 Hovedværket er John Erichsen og Ditlev Tamm: *Grever, baroner og husmænd – Opgøret med de store danske godser 1919*, Gyldendal 2014.
- 23 Stilling 2018, s. 537.
- 24 Stilling 2014, s. 260. Jf. Erichsen og Tamm 2014, s. 314.
- 25 Mathiassen 1943, s. 123-37.
- 26 Hovedbygningen på Tybjerggård består af tre fløje i et plan. Anlægget blev opført i 1763 over delvist bevarede middelalderlige kældre. En såkaldt restaurering i 1872 omskabte huset i historicistisk stil. Ved Engqvists restaurering 1958-64 blev det klassicistiske anlæg med blandt andet gennemgående frontispice genskabt. Jf. Petersen 1980, s. 200.
- 27 I Erichsen 2021, præsenteres ud over om Skjøjringe også andre "forsvundne herregårde". For eksempel Orenæs på Nordfalster, hvor en landvilla i 1981 afløste et historicistisk bygningsværk fra 1870 opført af arkitekten Ove Petersen, kaldet "Guld-Ove". Og Bremersvold på det sydlige Lolland. Her stod oprindeligt et renæssancehus fra omkring 1580, der i 1872 blev erstattet af et hus i en slags nybarok ved arkitekten V. Dahlerup. Efter nedrivning i nyere tid opførtes i 1999 det ikke ganske uinteressante "kubiske hus" på herresædets bygningstomt.
- 28 Stilling 2015, s. 327ff og s. 371.
- 29 Daa-slægten er begravet i sognekirken i Herlufmagle, to kilometer sydøst for Ravnstrup. Her finder man et af 1600-tallets fornemste epitafier over herremanden Claus Daa til Ravnstrup.
- 30 Trap 1955, bd. 9, s. 241.
- 31 Den ombyggede, moderne bolig er præsenteret i Bente Hoffmann: *Hjem Bedre Hjem*, TV2 Forlag 2007, s. 46.
- 32 Trap 1898, s. 895.
- 33 Stilling 2014, s. 113.
- 34 Hassø 1944, s. 110-12.
- 35 Stilling 2008, s. 74.
- 36 Stilling 2019, s. 367ff.
- 37 Stilling 2014, s. 262-64.
- 38 For eksempel Roussell 1966.
- 39 Trap 1960, s. 406-07.
- 40 Pedersen 1982.
- 41 Brandtaksation 1780.
- 42 Jf. Stilling 2018, s. 494.
- 43 Andersen 1946, s. 105.
- 44 Andersen 1946, s. 105-46. Jf. Trap 1961.
- 45 Roussell 1966, bd. 12.
- 46 Bygningshistorien er nøje undersøgt af Claus M. Smidt: *Herregården Højriis på Mors – En revurdering af bygningerne på borgholmen*, Bygningsarkæologiske Studier 2009-16, s. 81-101.
- 47 En indledende restaurering af Salling Østergård og overvejelserne om stedets fremtid er beskrevet af Carstens 2004, s. 19-20.

Litteratur:

- Andersen, Kristian: "Gamle Gaarde", i: C. Brunsgaard og Henry E. Pedersen: *Landet mod Nordvest*, bd. 1, Kbh. 1946.
- Bertram, Laura og Thomas Oldrup: *Hald Hovedgårds historie*, Hald Hovedgaard 2006.

- Carstens, Peter: "Østergaard i Salling", i: Elisabeth von Buchwald (red.): *Herregården – Bygningskulturens Dag*, Kulturarvsstyrelsen 2004.
- Elling, Christian: *Danske Herregaarde*, Kbh. 1942.
- Elling, Christian: *Slotte og Herregaarde i Barok og Rokoko*, Kbh. 1928.
- Engberg, Nils: *Danmarks døde kirker – Middelalderens nedlagte kirker*, Syddansk Universitetsforlag 2018.
- Erichsen, John og Ditlev Tamm: *Grever, baroner og husmænd – Opgøret med de store danske godser 1919*, Gyldendal 2014.
- Erichsen, John: *Sydhavsøernes herregårde, Lolland-Falster 1500-2020*, Museum Lolland-Falster 2021.
- Exner, Inger og Johannes: *Koldinghus*, Arkitektens Forlag 1994.
- Exner, Johan og Helge Finsen: *Kirken i landskabet*, Gyldendal 1961.
- Hassø, Arthur G. (red.): *Danske Slotte og Herregaarde – Sjælland og Møn*, Ny Samling, bd. 1, Kbh. 1944.
- Jacobsen, Christian: *Hald – en vejledning for besøgende*, Den selvejende Institution Hald 1985.
- Kieffer-Olsen, Jakob: *Kirke og kirkestruktur i middelalderens Danmark*, Nationalmuseet og Syddansk Universitetsforlag 2018.
- Laursen, Jesper og Niels Clemmensen: *Lensgreven – Historien om Mogens Frijs*, Gads Forlag 2017.
- Lorenzen, Vilhelm: *Studier i Dansk Herregaardsarkitektur i det 16. og 17. Aarhundrede*, Den danske historiske Forening 1921.
- Lunn, Niels: *Borgen Spøttrup*, Skivebogen 1971.
- Mathiassen, Therkel: *De fredede Herregaardsbygninger og deres nuværende Anvendelse. Byggefremning gennem 25 Aar. Det særlige Bygningssyn*, Gads Forlag, Kbh. 1943.
- Pedersen, Elsebeth Nørgaard: *Aalegaard – En hovedgård i Han Herred*, Fjerritslev Avis Forlag 1982.
- Petersen, Steen Estvad: *Danske herregårde. Bygninger-Haver-Landskaber*, Kbh. 1980.
- Petersen, Steen Estvad: *Nyt syn på den danske herregård – Et ukendt kulturmiljø*, Forlaget Søren Fogtdal 1999.
- Rigsarkivet: Arkivalieronline: Brandtaksation 1780.
- Roussell, Aage (red.): *Danske slotte og herregårde*, bd. 10 og 12, 1966.
- Roussell, Aage (red.): *Danske slotte og herregårde*, bd. 10, 1963.
- Smidt, Claus M.: *Herregården Højriis på Mors – En revurdering af bygningerne på borgholmen*, Bygningsarkæologiske Studier 2009-16.
- Stilling, Niels Peter: *Danmarks herregårde, Fyn og Langeland*, Gyldendal 2015.
- Stilling, Niels Peter: *Danmarks herregårde, Jylland*, Gyldendal 2018.
- Stilling, Niels Peter: *Danmarks herregårde, Sjælland, Møn og Lolland-Falster*, Gyldendal 2014.
- Stilling, Niels Peter: *Danmarks herregårde. Skåne, Halland og Blekinge*, Gyldendal 2016.
- Stilling, Niels Peter: *Danmarks kirker*, Politikens Forlag i samarbejde med Danmarks Naturfredningsforening 2000.
- Stilling, Niels Peter: *Hvor storbyens skygge strejfer landet – Birkerød fra landsogn til storkommune*, Rudersdal Kommune/Rudersdal Museer 2008.
- Stilling, Niels Peter: *Rudersdal i Danmarkshistorien – fra landdistrikt til storkommune 1900-2007*, Rudersdal Kommune 2019.
- Sværke, Anne Grethe: *Nybyggt af gammel Art. Nygotisk herregårdsarkitektur i Danmark 1830-1900*, Dansk Center for Herregårdsforskning/Skippershoved 2010.
- Trap, J.P.: Danmark, 3. udg. bd. 2, 1898.
- Trap, J.P.: Danmark, 5. udg. bd. 14, 1960.
- Trap, J.P.: Danmark, 5. udg. bd. 15, 1961.
- Trap, J.P.: Danmark, 5. udg. bd. 9 og 15, 1955.